

НІКІТІН Ю.О.

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ПО ВИРІШЕННЮ ГОСПОДАРСЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНО-
ГУМАНІТАРНИХ ПРОБЛЕМ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.
(НА ПРИКЛАДІ СУМ)**

Аналізуються зміни у житті міста і міського населення в результаті діяльності органів міського самоврядування у м. Суми. Розкриваються основні напрямки діяльності самоврядних структур по вирішенню господарських та соціально-гуманітарних проблем.

Сучасна незалежна українська держава вирішує завдання по формуванню ефективної системи місцевого самоврядування. Дана проблема належить до розряду таких, інтерес до яких із плином часу не зменшується, а навпаки являє тенденцію до зростання. Становлення органів міського самоврядування, їхні методи і напрямки роботи важливі у науково-пізнавальному, практично-прикладному і виховному значеннях у процесі моделювання сучасного муніципального управління. Саме тому необхідно використовувати історичний досвід державного будівництва попередніх поколінь. І перш за все варто звернути увагу на суть і характер тих перетворень, що відбулися в органах місцевого самоврядування в результаті реформ другої половини ХІХ ст. Саме врахування досвіду минулого дозволить уникнути повторення помилок, обрати найбільш оптимальні шляхи розв'язання проблем на сучасному етапі розбудови Української держави.

Зміни в житті міст та міського населення, а також діяльність муніципальних структур по вирішенню господарських та соціально-гуманітарних проблем були об'єктом дослідження з кінця ХІХ ст. У роботах Д. Багалія [1], І. Фесенка [2], М. Щепкіна [3], І. Дитятини [4] та ін. зроблена спроба загального аналізу ефективності органів міського самоврядування, досліджено діяльність муніципальних структур окремих міст України. Дослідники кінця ХІХ - початку ХХ ст. частково визначили коло питань, пов'язаних із історією та діяльністю міських самоврядних структур. Досягнення радянської історичної науки знайшли своє відображення в працях П. Зайончковського [5; 6], В. Нардової [7], Л. Лаптевої [8]. В них автори розширили коло досліджених питань і на основі відомих фактів та нового матеріалу проаналізували діяльність муніципалітетів Росії та України другої половини ХІХ ст. З'явилася ціла низка публікацій, які були присвячені історії окремих міст.

Сучасна українська історіографія відмовилася від певних ідеологічних стереотипів і намагається переосмислити вже відомі факти. Значна увага приділяється неупередженому всебічному аналізу змін у житті населених пунктів та діяльності органів міського самоврядування другої половини ХІХ ст. (у тому числі на Лівобережжі та Слобожанщині). Цим проблемам присвячені роботи Д. Чорного [9], Л. Шарої [10], А. Антонова [11], Ю. Нікітіна [12].

Нікітін Юрій Олександрович - кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

На жаль, діяльність самоврядних інституцій щодо вирішення господарських та соціально-гуманітарних проблем у другій половині XIX ст., а також зміни, що відбувалися в житті міського населення, залишаються недостатньо вивченими. Це стосується і м. Суми. Аналізу даної проблеми присвячена наша розвідка.

Реформи другої половини XIX ст. частково законодавчо закріпили перехід Російської імперії до ринкових відносин. Саме в цей час відбувається розвиток економіки, активізується суспільне життя, відбуваються зміни у соціальній і національній структурі міського населення. Реформи 1870, 1892 рр. поклали на самоврядні інституції обов'язки по розв'язанню культурно-господарських проблем міст. Компетенція міського самоврядування обмежувалася кордонами міст та земель, що їм належали. Відсутність примусової влади ставила самоврядні структури у пряму залежність від поліції та місцевих адміністрацій, що негативно позначалося на ефективності їхньої роботи.

Із середини XIX ст. місцеві адміністрації фіксують швидкі темпи збільшення чисельності міського населення у Харківській губернії. На початку 60-х років XIX ст. в Харківській губернії було зафіксовано 197 030 чол. міського населення. Одним із лідерів за чисельністю населення серед повітових центрів були Суми (1863 р. - 12 925 чол.) [13, с. 221]. У 1870 р. чисельність міського населення зросла до 14126 чол. [14, с. 788], в 1888 р. - до 16827 чол. [15, с. 15], а у 1897 р. - до 27 564 чол. [16, с. 2].

У другій половині XIX ст. низка факторів вплинули на зміни у житті міста та його населення. По-перше, через Суми проходили залізниці Мерефа - Люботин - Суми - Ворожба та Суми - Белгород, які стимулювали розвиток торгівлі та промисловості. По-друге, у місті працювали фабрики і заводи (31) по переробці сільськогосподарської продукції, а також по виробництву машин та ливарні підприємства. По-третє, Суми були центром місцевої торгівлі (щорічно проводилося 3 ярмарки). Все це робило повітовий центр привабливим для селян-переселенців, а міграційні потоки стабільними та чисельними.

Головним заняттям мешканців Сум (у переважній більшості - селян) було землеробство і робота на існуючих у місті і повіті цукрових, цегляних, механічних та інших заводах. Відхожі промисли не були популярними серед городян. Меншу частину населення повітового центру складали міщани, купці, цеховики, які займалися торгівлею і ремеслами. Значна кількість мешканців повітового центру мешкала не лише у місті, але й у декількох передмістях.

За конфесійним складом серед городян переважали православні (близько 60 %). Наступними за чисельністю були іудеї, католики і караїми. Таке представництво пояснюється складними історичними процесами, що сприяли формуванню строкатої етнічної ситуації на українських землях (в тому числі у Сумах). В кінці XIX ст. місцеві чиновники фіксували приріст іудейського населення у Сумах в 1,5 - 1,8 рази [17, с. 560-561].

Розвиток промисловості і зростання культурно-освітніх потреб населення вимагали від влади міст ефективних дій по створенню системи народної освіти. У 1897 р. Сумський міський голова так висловив позицію думи з даної проблеми: "... безкоштовна освіта для дітей міських мешканців повинна стати обов'язком міського управління..." [18, арк. 47 зв.]. Дума і управа, виходячи із своїх фінансових можливостей, брали участь у розбудові системи народної освіти. У 1870 р. в місті було відкрито жіночу прогімназію,

а на базі повітового училища - чоловічу. У 1873 р. вони були реорганізовані у гімназії. При прогімназіях існували педагогічні курси (з 1871 р.) для підготовки вчителів для народних училищ.

З 1877 р. у Сумах починає працювати реальне училище. Але скрутне фінансове становище міських самоврядних структур і фактична неможливість продовження навчання в університеті після закінчення курсу у реальному училищі призвели до падіння інтересу населення до навчальних закладів такого типу. У 80-х роках XIX ст. у багатьох містах Російської імперії спостерігається тенденція до закриття реальних училищ [19, с. 334].

Міська влада співпрацювала на освітянській ниві з земством, благодійними організаціями та окремими меценатами. Наприклад, спільно із Сумським відділенням Харківського товариства поширення в народі грамотності (засновано у 1880 р.) міська управа фінансувала діяльність 2 шкіл, народної читальні і вечірніх класів [20, арк. 15-15 зв.]. В таких класах часто безкоштовно викладали студенти, вчителі і творча інтелігенція міста. Народні читання (одна з форм позашкільної освіти) набули популярності у місті з 90-х років XIX ст. У 1898 р. влада міста витратила на освіту 8914 руб. 61 коп. [21, арк. 22]. Однак дана сума не могла задовольнити існуючі потреби в освітній галузі. Представники інтелігенції звертали увагу влади і громадськості на недостатній рівень поширення освіти серед мешканців повітового центру, а також на малу кількість бібліотек-читалень та інших освітянських та культурних закладів.

Характерною рисою міського життя другої половини XIX ст. була постійна розбудова міст, розширення їх адміністративних кордонів. Багато міст України не мали перспективних планів забудови і часто користувалися планами-схемами, складеними в кінці XVIII - першій половині XIX ст.

Суми не були виключенням. З розвитком місцевої промисловості та торгівлі відбувається зростання міського населення, що в свою чергу вело до масового будівництва. Логічно, що міська влада намагалася контролювати даний процес. У місті був штатний архітектор (заробітна плата якого у 1897 р. становила 1200 руб. на рік) [22, арк. 159 зв.]. Він повинен був слідкувати, щоб споруди відповідали певним вимогам (пожежної безпеки та ін.). Однак це не припинило процесу стихійного будівництва у місті. Інтерес самоврядних структур міста до проблеми впорядкування будівництва був тісно пов'язаний з протипожежною охороною, за яку вони відповідали.

У той же час, до кінця XIX ст. міська влада Сум так і не змогла розробити і затвердити генеральний план забудови міста. Фінансові можливості городян стримували кам'яне будівництво у Сумах. У 1888 р. у звітах чиновники зафіксували у місті 3590 споруд, із яких 2033 були дерев'яними. Житлові та інші споруди традиційно будували з деревини, оскільки у повіті запаси лісу були достатніми, щоб задовольнити потреби місцевого населення у будівельному матеріалі. Крім цього, дерев'яні конструкції були набагато дешевшими, ніж кам'яні. Ціна однієї кубічної сажні деревини обходилася населенню у 5 разів дешевше, ніж камінь. Тому не дивно, що в кінці XIX ст. у Сумах лише 6,1 % будівель були кам'яними.

Важливим напрямком діяльності муніципальних структур у справі благоустрою міст було упорядкування вулиць. Переважна більшість сумських вулиць у зазначений період не мала кам'яного покриття. Грунтові дороги

практично переставали функціонувати під час повеней та великих дощів. Тому найбільш гострим було питання будівництва доріг із твердим покриттям. Щорічно у місті перекривалося бруківкою в середньому 2500 кв. саж. мостових і укладалося 45 кв. саж. нової бруківки. Ціна 1 кв. саж. бруківки коливалася від 1 до 5 руб. [23, арк. 121 зв.]. Міська влада Сум вимагала від домовласників за свій кошт облаштувати під'їзди до своїх будинків. Для цього домовласникам продавали браковану або бувшу у вжитку тротуарну плитку. З неї вони повинні були робити містки через стічні канали і облаштовані виходи до тротуарів, а також висаджувати дерева або декоративні кущі напроти своїх будинків. Все це повинно було покращити як зовнішній вигляд міста, так і прискорити ремонт вулиць та доріг.

У 1899 р. влада повітового міста на будівельні матеріали та роботу по брукуванню витратила 6225 руб. [24, арк. 22]. Але 2/3 вулиць в кінці XIX ст. залишалися ґрунтовими і не мали тротуарів, які міська влада намагалася також облаштувати. У цьому їй інколи допомагало і міське населення. Наприклад, селянин Алтамонов надав 330 руб. для нивілювання Суджанської вулиці та площі за в'язницею [25, арк. 195 зв.]. На нивілювання, ремонт ґрунтових доріг, засипання промоїн у 1895-1899 рр. з міського бюджету передбачалося 634 руб. ? коп. У 1899 р. влада додатково виділила 1000 руб. на ремонт вокзальної площі і вулиць навколо машинобудівного заводу [26, арк. 100 зв.]. Отже, співпраця влади і населення сприяла більш швидкому вирішенню існуючих нагальних проблем міста.

Чинне законодавство покладало на владу міст завдання по забезпеченню протипожежної безпеки. У бюджеті міст передбачалися кошти на утримання пожежних команд, але часто витрати на протипожежну охорону ставали важким тягарем для самоврядних інституцій. Міські самоврядні структури займалися вирішенням господарських питань. Адміністративні ж функції щодо пожежних команд належали поліції, що часто призводило до конфліктів і непорозумінь між ними (в першу чергу через суперечки щодо використання коштів).

У Сумах у другій половині XIX ст. було 2 пожежні команди (на їх утримання йшло 10 218 руб. 94 коп. [27, арк. 16-20 зв.; арк. 178 зв.]). Самоврядні інституції в 1888 р. на утримання однієї пожежної команди витратили 1 498 руб. 35 коп., на ремонт інструментів - 234 руб. 91 коп., на лікування коней - 45 руб. 41 коп., на фураж - 229 руб. 42 коп. У 1896 р. витрати міста на розвиток пожежних команд зростають. На заробітну платню членів пожежної команди у кошторисі міста було заплановано 4956 руб., на ремонт старого і купівлю нового обладнання - 1000 руб., на купівлю нових коней - 400 руб. і фуражу для них - 1938 руб. 60 коп., на ремонт приміщень - 400 руб., на освітлення і опалення - 440 руб., на оплату житла - 650 руб. Щорічні звіти Сумського громадського управління засвідчували постійне зростання витрат на протипожежну охорону.

У своїй діяльності по забезпеченню протипожежної безпеки в містах самоврядні інституції спиралися не лише на Міське положення 1870, 1892 рр. та "Будівельний статут". Міська влада разом із пожежниками спиралися у своїй роботі і на "Пожежний статут" 1832 р. Даний документ містив низку вимог щодо посилення пожежної безпеки. Використовуючи переважно згадані документи, представники пожежних і самоврядних структур проводили перевірки. Деякі пожежні команди мали загоны сажотрусів, що

проводили профілактичний огляд і чистку димарів. У той же час, підпорядкування пожежних команд поліції викликало часто незадоволення міської влади. Міські положення 1870, 1892 рр. залишали відкритими питання про організацію активного вогнегасіння в містах імперії. В реальному житті кожне місто, виходячи із своїх фінансових можливостей і розуміння актуальності проблеми, проводили протипожежні заходи, що призводило до непоодиноких суперечок між самоврядними інституціями з одного боку і місцевими адміністраціями та поліцією - з іншого. Різне розуміння шляхів вирішення проблеми організації пожежної допомоги (поліцейської або громадської) та рівень повноважень пожежних команд постійно обговорювалися самоврядними інституціями.

Ще за часів дії Положення 1870 р. міські думи губернських та повітових центрів зверталися із клопотаннями до Міністерства внутрішніх справ про передачу пожежних команд під контроль муніципалітетів. Але центральна влада і Міністерство внутрішніх справ під різними приводами відмовляли містам. У той же час, Міністерство внутрішніх справ ще у 1862 р. рекомендувало організувати добровільні пожежні товариства. Протягом 70 - 80-х років XIX ст. багато міст Лівобережжя і Слобожанщини скористалися цим правом. Часто члени добровільних товариств не отримували за свою роботу платню, але звільнялися від служби в армії та отримували пільги при виконанні певних міських повинностей. Однак, лише у середині 90-х років XIX ст. добровільні пожежні товариства отримали офіційний статус, структуру і закріплені повноваження (1896 р. "Нормальний статут міських пожежних товариств", циркуляри Господарського Департаменту від 1 лютого та 18 липня 1897 р.).

Протягом 80-х років XIX ст. у Сумах також було створено добровільне пожежне товариство. На нього покладалося завдання щодо організації гасіння пожеж у місті. Спільними зусиллями самоврядні інституції і пожежники проводили роз'яснювальну роботу серед населення. Влада пропонувала відшкодування постраждалим від пожеж (страхування). Але пересічні городяни з фінансових причин не були спроможні застрахувати своє житло (у 1896 р. містом було застраховано будівель на 947 руб. 38 коп.) [28, арк. 72, 80 зв., 81, 73-73 зв.].

Міські положення 1870, 1892 рр. покладали відповідальність за вирішення проблеми медичного обслуговування населення на самоврядні інституції. Скромні фінансові можливості останніх не дозволяли створити мережу ефективних і доступних для населення лікувальних закладів. Це підштовхнуло самоврядні інституції до прагматичного рішення. Органи міського самоврядування погоджувалися залишати лікарні земствам, а міста орендували в них певну кількість ліжок для лікування городян (в Харківській губернії найбільш потужними земськими лікарнями вважалися сумська і охтирська). Така співпраця дозволяла містам економити кошти. Одночасно населення користувалося послугами місцевих знахарів, які залишалися альтернативою тогочасної медицини. Окремі з них були відомі за межами міста і губернії.

Так, у 1889 р. Леся Українка приїздила до Сум, щоб пройти курс лікування у відомої знахарки Параски Назарівни Богуш. За свідченням друзів, стан здоров'я поетеси після лікування покращився [29, с. 8, 55-69]. Але такі

випадки були виключенням і не могли задовольнити потреби населення у якісному медичному обслуговуванні.

Брак коштів змушував міську владу і земство залучати до лікування городян ротних фельдшерів. Оплата праці лікаря обходилася в три рази дорожче у порівнянні із затратами на фельдшера. Використання праці малокваліфікованих фельдшерів часто погіршувало ситуацію з медичним обслуговуванням населення. Хронічна нестача коштів у міста і поступове зростання недоїмок не дозволяли думі і управі фінансувати медичну сферу на належному рівні. Структура міських витрат на медицину лише підтверджує цю думку. У 1896 р. влада міста витратила на утримання персоналу лікарень 1518 руб. 03 коп. і 1078 руб. 18 коп. - на інші потреби медичних, ветеринарних та санітарних частин, а в 1899 р. загальні витрати становили 3873 руб. 33 коп. [30, арк. 5 зв.-6; арк. 109 зв.-111 зв.]. З метою отримання додаткових коштів на медичне обслуговування міська влада у 1899 р. пішла на непопулярний крок - запровадження платного лікування [31, арк. 156-156 зв.]. Для поліпшення ситуації з медичним обслуговуванням населення в місті, окремі підприємці надавали фінансову допомогу при закупівлі обладнання або на нові лікувальні установи. Наприклад, на кошти відомого цукрозаводчика П. Харитоненка у 1898 р. була відкрита дитяча лікарня святої Зінаїди.

Завдяки спільним зусиллям міста, меценатів, цехового та міщанського товариств у Сумах функціонувала богадільня. Обслуговування тридцяти чоловік (11 чоловіків, 19 жінок), що там знаходилися, обходилося місту у 1897 р. в 2670 руб. 55 коп. (отримували їжу, одяг та інше). Але навіть такі нібито незначні дії (у фінансовому плані це були значні витрати для міста) влади сприяли покращенню повсякденного життя частини малозабезпечених мешканців Сум.

Актуальною для успішного життя міста була діяльність самоврядних інституцій в санітарно-епідеміологічному напрямку. Низький рівень знань у галузі боротьби з інфекціями, дорогі або малоефективні ліки, відсутність належної кількості кваліфікованих кадрів - усе це лише ускладнювало діяльність муніципальних органів у даній сфері. Слід визнати, що самоврядні інституції приділяли недостатньо уваги вирішенню проблем санітарного оздоровлення Сум. Розроблялися і приймалися лише поодинокі постанови для вирішення окремих завдань. Відсутність контролю за виконанням рішень думи часто мінімізувало позитивні наслідки діяльності органів міського самоврядування.

Сумська дума і управа навіть не ставили питання про будівництво каналізації у місті. Найбільш поширеним методом очищення міста від нечистот був вивіз сміття за межі міста на два звалища. Утримання цих місць щорічно коштувало міській владі 855 руб. 33 коп. (оренда яру Сергач у селянина Г. Піскунова, плата двом наглядачам за копання ям та дезінфекцію). Загибли під час епідемій худобу вивозили за рахунок муніципалітету у спеціальні могильники поблизу міста.

У міському кошторисі також були передбачені витрати на регулярні заходи з попередження епідемій, надання екстреної медичної допомоги (500 руб.). Нечистоти вивозилися не лише з усіх будинків, що належали місту, але й з державних та приватних споруд [32, арк. 83 зв., 111 зв., 161 зв., 181 зв.].

Контролювалося владою і впорядкування міського кладовища. У місті працювала депутатська санітарна комісія, яка здійснювала контроль за санітарним станом міста. Для перевірки чистоти Сум проводилися спеціальні рейди (два санітари перевіряли виконання санітарних норм).

Влада Сум вважала, що бродячі собаки поширюють епідемії, тому і вела проти них боротьбу. За міські кошти для боротьби з собаками купувалася отрута і наймалися люди, які вели облік дворових собак та знищували бродячих [33, арк. 7]. 28 листопада 1895 р. на засіданні Сумської думи розглядалася пропозиція про створення спеціальної муніципальної поліції, яка б фінансувалася містом і була йому підзвітна. Планувалося, що вона повинна була допомагати збирати податки та виконувати інші завдання (серед яких була і боротьба з бродячими собаками). Але нестача коштів і чинне законодавство змусили майже відразу зняти дане питання з обговорення [34, арк. 11-12]. У Сумах навіть збиралися переписати усіх собак, а безпритульних знищити або ізолювати. Але дана ініціатива також не була реалізована через брак коштів. Тому боротьба проти собак часто зводилася до традиційних методів - розкладки на вулицях отрути (стрихніну) із подальшим вивезенням та похованням мертвих тварин.

Нагальними проблемами міст завжди були водопостачання, вивіз сміття і боротьба з епідеміями. Збільшення міського населення, часті епідемії змушували муніципалітети вирішувати згадані проблеми, використовуючи досягнення науки і техніки. В кінці XIX - на початку XX ст. лише поодинокі міста Лівобережжя та Слобожанщини мали водогони, а мешканці більшості населених пунктів брали воду у річках або колодязях. У 33 містах зазначених регіонів головним джерелом води були річки. Колодязі, як головне джерело водопостачання, були у 22. Часто в населених пунктах для потреб населення одночасно використовували річкову і колодязну воду [35, с. 196, 198, 202].

У Сумах населення споживало колодязну і річкову воду. Для запобігання поширенню хвороб міська дума зробила спробу впорядкування даної справи. За рішенням управи, водовози міста повинні були зареєструватися у відповідній комісії, отримати номер, прикріпити його на свою бочку. Залежно від того, звідки вода (з річки або з колодязя), бочки фарбувалися у відповідний колір (зелений або червоний). В місті функціонували також приватні і громадські колодязі (74). Міська влада віддавала перевагу так званим абіссінським колодязям. Витрати на один колодязь обходився міській владі від 341 до 720 руб. У разі використання машин та іншого обладнання один колодязь коштував до 1268 руб. (платня машиністу - 300 руб., ремонт насосної станції - 100 руб., механізмів - 150 руб., керосин для двигунів та освітлення - 337 руб. 50 коп., вугілля для опалення та приготування їжі - 80 руб.) [36, арк. 72-74; 24, 97 зв., 168 зв., 185 зв.]. Отже, залежно від свого фінансового становища, міські самоврядні структури з різним успіхом вирішували дану проблему.

Значна увага у Сумах приділялася впорядкуванню торгівлі і торговельних місць. Будувалися нові криті павільйони і реконструювалися старі. Окремим напрямком роботи міської влади був контроль за якістю продукції на базарах. У 1890 р. в місті починає працювати станція перевірки якості продуктів. У 1899 р. міська управа прийняла спеціальне рішення, яке забороняло використовувати анілінові барвники у кондитерському

виробництві [37, арк. 73-73 зв.]. На облаштування громадських боєн і місця утримання худоби муніципальна влада Сум у 1897 р. виділила 2407 руб. 24 коп. Також влада міста виділила кошти на 5 громадських бань та купалень [38, арк. 146 зв., 184 зв.], які повинні були покращити санітарно-гігієнічну ситуацію у місті.

Для покращення санітарного становища у місті дума і управа обговорювали різні варіанти вивозу сміття з вулиць. Влада Сум навіть планувала купити машину, яка б могла мити вулиці, збирати сміття та виконувати інші роботи, але постійна фінансова скрута не дозволила запровадити нову техніку (ціною 3525 руб.) [39, арк. 37, 70-101].

Розвиток науки і техніки поставив перед владою нове завдання - освітлення міста. Дана проблема у Сумах вирішувалася ще гірше, ніж справа із водоогоном. У місті було відсутнє електричне і гасове освітлення. Існуючі 290 ліхтарів (1899 р.) працювали на керосині, робота яких коштувала місту в середньому 3314 руб. за 10 місяців [40, арк. 98 зв.]. Ліхтарники регулювали роботу ліхтарів відповідно до сезонів. Кількість ліхтарів у центральній частині міста була більшою, ніж на околицях. Першочерговим для міської влади було освітлення в'язниці і пожежної станції. При такому підході на околицях міста мешканці часто не наважувалися надовго затримуватися на темних вулицях.

Потреби часу вимагали від муніципальної влади розуміння необхідності телефонізації міст. Як правило, в містах створення телефонної мережі брав на себе приватний капітал. У Сумах створення телефонної мережі взялася реалізовувати міська влада. Співпрацюючи із повітовим земством, міська дума у 1896 р. дозволила безкоштовно використовувати свої телеграфні стовпи для проведення декількох телефонних ліній (в тому числі і до земства). Щорічно місто виділяло 50 руб. на утримання існуючих ліній [41, арк. 25]. Телефонний зв'язок у другій половині XIX ст. у Сумах мали лише окремі заможні городяни, а для всіх інших він залишався нездійсненою мрією або невідомою справою.

Наступною важливою проблемою, яку намагалися вирішити муніципалітети, була нічна охорона міст. До реформи 1870 р. це питання було у компетенції поліції. Після запровадження Положення поліція, посилаючись на фінансову скруту, нестачу кадрів та перевантаженість, робила спроби перекласти цю роботу на міську владу. Поліція, як правило, забезпечувала чергування у центрі міста, а за іншими районами пропонували слідкувати нічним сторожам (тобто, за кошти міста). Для забезпечення спокою і порядку у Сумах міська дума у 1877 р. прийняла рішення про оплату праці нічних сторожів (4 чол. по 60 руб. протягом року, а влітку - 5 чол. по 5 руб. на місяць кожному). Але у 1897 р. скрутне фінансове становище змусило шукати нових підходів по вирішенню даної проблеми. За відсутності коштів на утримання спеціальної міської поліції гласні Г. Прядкін, К. Линтварьов, П. Гриненко і К. Пашков запропонували сформувати спеціальні патрулі з солдат 28 драгунського полку, що був розквартирований у Сумах [42, арк. 43 а]. Гласні вважали, що громадське управління мало моральне право чекати допомоги від розквартированих військ, бо щорічно виділяло значні кошти на виконання військової повинності. Таким чином, дума і управа, не витрачаючись на нічних сторожів та спеціальну поліцію, могли забезпечити охорону громадського порядку на вулицях Сум.

У другій половині XIX ст. у багатьох містах муніципальна влада робить спроби впорядкування вже існуючої транспортної системи. У першу чергу міська влада намагалася навести лад у роботі візників. У Сумах візників реєстрували і зобов'язували дотримуватись розроблених правил. Усі візники повинні були реєструватися у міській управі і отримати ліцензію - дозвіл на свою діяльність. Візник, кінь і сам транспорт регулярно перевірялися. Для більш ефективного контролю за діяльністю перевізників міська влада заохочувала обрання серед останніх старост, які координували співпрацю міської влади і візників. Проте, гласні не ставили питання про створення і розбудову нових видів транспорту у повітовому центрі (конки, трамваїв на електричній тязі). Але, попри усі вищезгадані проблеми, необхідно зазначити, що навіть такі скромні результати у вирішенні транспортної проблеми позитивно впливали на повсякденне життя мешканців Сум.

Таким чином, можна зробити висновок, що органи міського самоврядування Сум досягли певних успіхів у вирішенні деяких питань по благоустрою міста, а також при вирішенні окремих господарських та соціально-гуманітарних завдань. У той же час, низький освітній рівень переважної більшості городян і представників міської влади (які не завжди розуміли нагальні потреби міста і шляхи їх вирішення), обмежені фінансові можливості, значна кількість податків і накопичені недоїмки стримували розвиток самого міста і вносили недостатньо позитивних змін у повсякденне життя городян.

Неоднозначність результатів діяльності міського самоврядування у другій половині XIX ст. вимагає подальших досліджень на всеукраїнському і регіональному рівнях. Заслужують на особливу увагу такі питання, як співпраця органів міського самоврядування із земствами та меценатами по вирішенню соціально-гуманітарних проблем у містах, вплив буржуазних реформ на повсякденне життя міського населення і участь останніх у вирішенні нагальних потреб міст.

-
1. Багалеї Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год) / Д.И. Багалеї, Д.П. Миллер. - Х.: Репринт. изд., 1993. - Т. 2. - 982 с.
  2. Фесенко И.К. К вопросу о реформе городских общественных управлений / И.К. Фесенко. - Х.: Б.и., 1890. - 126 с.
  3. Щепкин М. Опыты изучения общественного хозяйства и управления городов / М. Щепкин. - М.: Б.и., 1882. - 210 с.
  4. Дитятин И. Статьи по истории русского права. Ч.2. Наше городское самоуправление / И. Дитятин. - СПб.: Б.и., 1897. - 271 с.
  5. Зайончковский П.А. Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880 гг. / П.А. Зайончковский. - М.: Мысль, 1964. - 286 с.
  6. Зайончковский П.А. Российское самодержавие в конце XIX столетия (политическая реакция 80-х - начала 90-х годов) / П.А. Зайончковский. - М.: Мысль, 1970. - 444 с.
  7. Нардова В.А. Городское самоуправление в России в 60-х - начале 90-х годов XIX века / В.А. Нардова. - Л.: Наука, 1984. - 257 с.
  8. Лаптева Л.Е. Из истории земского, городского и сословного самоуправления в России / Л.Е. Лаптева, А.Ю. Шутов. - М.: Диалог, 1999. - 198 с.
  9. Чорний Д.М. По лівий берег Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX - початок XX ст.) / Д.М. Чорний. - Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. - 301 с.
  10. Шара Л. Чернігівська міська дума / Л. Шара. - Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. - 224 с.
  11. Антонов А.Л. История Харьковского городского самоуправления. 1654 - 1917 / А.Л. Антонов, В.Л. Маслийчук, А.Ф. Парамонов. - Х.: Регион - Информ, 2004. - 192 с.

12. Нікітін Ю.О. Діяльність органів міського самоврядування Лівобережної і Слобідської України по благоустрою в 1870 - 1900 роках / Ю.О. Нікітін // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. - Серія № 6. Історичні науки: зб. наукових праць. - Вип. 7. - К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. - С. 113-127.
13. Харьковский календарь за 1885 г. - Х.: Тип. Губернского правления, 1884. - 849 с.
14. Географическо-статистический словарь Российской империи / Сост. П. Семенов. - Т. 4. - СПб.: Тип. В. Безобразова и Комп., 1873. - 867 с.
15. Сумы: Краткая справочная книга / [В.А. Кипайтулов, Б.А. Гапонцев, В.И. Зюзько]. - Х.: Прапор, 1979. - 167 с.
16. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Харьковская губерния. - Т. 46. - СПб., 1904. - 300 с.
17. Города России в 1910 году. - СПб.: Б.и., 1914. - 360 с.
18. Держархів Сумської області (Держархів Сумської обл.), ф. 1, оп. 1, спр. 24.
19. Неделя. - 1885. - № 9. - 3 марта.
20. Держархів Сумської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 24.
21. Держархів Сумської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 40.
22. Держархів Сумської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 36.
23. Там само.
24. Держархів Сумської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 24.
25. Держархів Сумської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 36.
26. Там само.
27. Держархів Сумської обл., ф. 252, оп. 1, спр. 17 а.
28. Держархів Сумської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 24.
29. Спогади про Лесю Українку. - К.: Дніпро, 1971. - 280 с.
30. Держархів Сумської області, ф. 1, оп. 1, спр. 37.
31. Держархів Сумської області, ф. 997, оп. 1, спр. 499.
32. Держархів Сумської області, ф. 1, оп. 1, спр. 36.
33. Держархів Сумської області, ф. 252, оп. 1, спр. 18.
34. Держархів Сумської області, ф. 1, оп. 1, спр. 24.
35. Города России в 1904 году. - СПб.: Б.и., 1906. - 365 с.
36. Держархів Сумської області, ф. 1, оп. 1, спр. 41; 24.
37. Держархів Сумської області, ф. 1, оп. 1, спр. 37.
38. Держархів Сумської області, ф. 1, оп. 1, спр. 36.
39. Держархів Сумської області, ф. 1, оп. 1, спр. 10.
40. Держархів Сумської області, ф. 1, оп. 1, спр. 36.
41. Держархів Сумської області, ф. 1, оп. 1, спр. 24.
42. Там само.

Никитин Ю.А.

Деятельность органов городского самоуправления по разрешению хозяйственных и социально-гуманитарных проблем во второй половине XIX в. (на примере Сум)

Анализируются изменения в жизни города и городского населения в результате деятельности органов городского самоуправления в г. Сумы. Раскрываются основные направления деятельности муниципальных органов по разрешению хозяйственных и социально-гуманитарных проблем.

Nikitin Y.O.

The activities of municipal government according to the solution of economic and social and humanitarian problems in the second half of the nineteenth century. (Sumy, for example)

The author analyzes the changes of the city life and the urban populations as a result of the activities of municipal government in Sumy. He reveals the main activities of municipal authorities to resolve economic, social and humanitarian problems.

Отримано 1.11.2012